

Психологически предпоставки на конфликтите в общността на лишените от свобода

Светлана Колева

Динамичният начин на живот в днешното общество налага все по-ускорен модел за общуване и дейност, и често задълбочава взаимните несъгласия и претенциите ни един към друг. Проблемът за конфликтите във взаимоотношенията между хората в съвременните условия на живот е изключително значим.

Конфликт в най-общия смисъл на думата е всяко едно сътълкновение, неразбиране между хората. А конфликтните действия, желания и мнения водят до безсмислено разхищаване на време и сили, и като цяло до взаимно разрушаване. Анализът на проблема за конфликтите разкрива, че те неизменно водят до разрушаване на сътрудничеството, и като следствие до загуби за страните участващи в конфликта. Но тъй като конфликтите, в една или друга форма неизменно съпровождат цялото човешко съществуване, и възможността да бъдат избегнати напълно не съществува, е необходимо да се познават механизмите на тяхното зараждане, спецификата на протичането им, и способите за разрешаване.

Анализирайки проблема за конфликтът, трябва да се каже, че той може да се разрази както заради различни потребности, така и заради различни възгледи, ценности, културни морални и други несъответствия между хората.

Конфликтът може да бъде позитивен или негативен, конструктивен или деструктивен, в зависимост от това как ще бъде

разрешен. Поради това трябва да стане ясно, че разногласията и споровете като част от живота са естествени, и е грешно да се мисли, че могат да се избегнат. По-добре е конфликтите да бъдат предвиждани и да се намират начини за тяхното конструктивно разрешаване.

Успешният изход на всеки конфликт зависи преди всичко от уменията той да бъде разпознат, т. е. да бъдат разчетени правилно сигналите, които подава.

Кризата като сигнал е достатъчно очевидна. Когато личността прекъсва взаимоотношенията си с друга личност, то явно е налице неразрешен конфликт. Насилието, ожесточените спорове и обиди говорят за несъмнено наличие на криза.

Напрежението е друг сигнал. Същото се проявява при възприемането на другите и оценяване на техните действия. Тъй като взаимоотношенията между хората са обременени много често от негативни нагласи и предубеждения, това води до негативни афекти и превръща взаимоотношенията в източник на безпокойство.

Недоразумението също може да бъде сигнал за зараждащ се конфликт. Хората често попадат в ситуации на взаимно неразбиране главно поради недостатъчно ясно изразено мнение. Недоразуменията могат да се явят в резултат на емоционално напрежение, което пречи на правилното възприемане на ситуацията.

Друг сигнал за зараждащ се конфликт е наличието на някакъв **инцидент**. Обикновено той е незначителен, като нещо дребно, което предизвиква раздражение задълбочаващо се в конфликт.

Дискомфортът също сигнализира за проблем и евентуално за назряващ конфликт. Това е интуитивно, субективно усещане, че нищо не е както трябва, което е трудно да бъде изразено с думи, но има силно мотивиращо поведението значение.

Ако споменатите сигнали бъдат своевременно разпознани и отчитани, може да се предвижда появата на конф-

ликт и да се предприемат адекватни действия за неговото осуетяване.

Когато става въпрос за конфликтите, освен сигналите, предшествящи тяхната поява, е необходимо да се посочат и онези действия (бездействия), отношения, думи и други, които могат да доведат до конфликт във взаимоотношенията. Или това са така наречените **конфликтогени** – подпомагащи конфликта фактори.

Най-общо конфликтогените могат да бъдат разделени на три типа:

- Стремех към превъзходство – снизходително отношение, натрапване на собственото мнение, унижаване, прекъсване на събеседника и т. н.;
- Проява на агресивност;
- Проява на егоизъм.

Освен наличието на конфликтогените трябва да се отбележи и една закономерност при ескалацията на конфликтите. А именно, че на конфликтоген спрямо собственото “Аз”, личността се старее да отговори с още по-силен конфликтоген, а често и с максималния сред всички възможни. Така може да се изведе един от основните пътища за възникване на конфликта: първичен конфликтоген, в отговор на това по-силен ответен конфликтоген, които закономерно предизвиква като реакция още по-могъщ конфликтоген,...., и достигане до конфликт.

Наличието на тази ситуация се обяснява с това, че личността болезнено реагира на отрицателни характеристики и обиди, и проявява ответна агресия. Необходимостта да се чувства в безопасност, комфортно и да защитава своето достойнство, се отнася към числото на основните потребности на личността, и поради това посегателствата в тази сфера се приемат крайно болезнено.

От подобно обяснение за ситуацията на конфликта става ясно, че основната причина за появата му е неудовлетворява-

нето или ограниченото удовлетворяване на потребностите на личността. Това от своя страна естествено поставя въпроса за значимостта на проблема в условията на стеснени възможности за реализиране на основните потребности, каквато е пенитенциарната среда.

Въпросът за конфликтите в затворническата общност касае както реда и сигурността в Местата за лишаване от свобода, така и психосоциалния комфорт и на лишените от свобода и на административния персонал.

Характерните за всяка личност стрес, фрустрация, тревожност, депривация съществуват с пълна валентност за всеки осъден. Нещо повече, тук тези състояния на психиката са в позадълбочена форма поради наложените ограничения и принудителното общуване. А това най-общо казано са обстоятелства и условия създаващи предпоставки за конфликт. Към тези предпоставки може да отнесем агресията, фрустрацията, мнителността, комуникативните недоразумения, егоизма и т. н.

Както бе посочено един от основните конфликтогени е агресивното поведение на личността. В този смисъл Р. Албърти и М. Емънс разграничават три начина на поведение: неутвърждаване, себеутвърждаване и агресия. Себеутвърждаването (асертивността) е междинно, балансирано състояние и в повечето случаи е най-подходящата реакция. В смисъла на себеутвърждаването се включва освен защитаването на собствената позиция, и зачитането на другия и осигуряването на честни и равни права при взаимодействието. За съжаление в пенитенциарните заведения съставът е с различно интелектуално, културно и морално равнище, и тези условия не винаги се спазват.

Неутвърждаването представлява явното или скрито поведение на "аутсайдера", т. е. неполагане на усилия за участие във вътрешния живот. Често тази позиция е продиктувана от вътрешни конфликти – невротизъм, страх от неизвестното, комплекси и т. н.

Агресивното поведение във взаимоотношенията се изразява в заплашване или нарушаване правата на другия, високия и обиден тон на гласа, обвиненията, омаловажаването му, както и използването на по-груби и брутални форми на доминиране.

Разглеждайки агресията от позициите на психоанализата трябва да се отчита и постановката на З. Фройд, че склонността към агресивно поведение се явява неизтощим инстинкт на човешката природа. Именно този инстинкт може да се приеме, че стои в основата на повечето конфликти между затворниците.

А. Адлер счита, че нагласата за конфликт е свойствена за всеки човек, като средство за самоутвърждаване и защита. Самото противоречие в основата на всеки конфликт е обективна даденост, продиктувана от “чувството за непълноценност” и “чувството за общност” у конфликтующия. Тази теория е особено актуална за психиката на осъдения, намиращ се в процес на превъзпитание и корекция, където има всички основания да се допусне наличието на сериозни затруднения в самоутвърждаването и силно стеснение на възможностите за проява на комплекса за превъзходство. Конфликтът в тези случаи се явява една от малкото възможности за снемане на напрежението, предизвикано от противоречието между личностните тенденции и депривиращите условия. С това могат да се обяснят множеството възникващи по незначителни поводи дразги и спречквания, както и прояви на т. нар. “немотивирана агресия”.

К. Лоренц и Н. Тинберген изтъкват, че вътрешновидовата конкуренция, чрез която се осмислят социалните триения и конфликти, е свързана с агресивността в социалното поведение и принципа за териториалност. За тях агресивността е преди всичко реакция на нарушаването или заплахата от такова на териториалността, необходима за дадена общност.

В затворническата общност подобно отвоюване на права, престиж и територии е налице в субкултурните взаимоотношения. Ролята на неформалния лидер се изразява именно в от-

воюване на подобни права, свързани със статуса в затворническата среда.

В този ред трябва да се отбележи и виждането на един от изследователите на конфликта – Л. Кузър. Според него “социалният организъм поражда конфликта, за да удовлетвори своите потребности”. В този смисъл е естествено да се зададе въпроса какви са потребностите в затворническата общност, която е актуалният социален организъм за осъдения. Наличните изследвания (Хаджийски и съавтори) показват някои нейни особености произтичащи от затворения характер и принудителността на съществуването. Същите навеждат към търсене не на специфична общностна потребност, а по-скоро към извеждането и от потребностите на съставляващите я индивиди. В затвора задоволяването на естествените човешки потребности е ограничено, което нагнетява психиката и трябва да намери възможност за разтоварване по един или друг начин. И тъй като в затворническата среда личността трудно би могла да се реализира по социално приемлив начин, поради различните видове ограничения или поради личностни дефицити, то най-често тези обстоятелства не само стимулират фрустрация, при която изходите са агресия, депресиране, но и са предпоставки за реални конфликтни ситуации. Тези обстоятелства водят до негативни действия и последствия, което прави актуална необходимостта от задълбочено изследване на конфликтите в затворническата среда, като крайни и видими резултати.

Когато говорим за конфликти в пенитенциарната среда, е необходимо да се отчита, че при самоутвърждаването си всеки лишен от свобода се стреми, макар и подсъзнателно да подражава на лидера. А при общности с диференциран състав по полов признак, при мъжете доминира агресивността, стремежа към ръководство и индивидуално изпъкване. А новопостъпилите често използват агресията като защитен механизъм спрямо непознатата среда.

Розенцвайг описва агресията в три житейски ситуации – депривация, конфликт и виктимизация. Разглеждайки депривацията като фрустриране на жизнени потребности, същата се дефинира като вътрешен конфликт. Следователно съвкупността от отрицателна енергия, търсеца пътища за приспособяване и освобождаване създава обективна възможност за конфликтна ситуация. И това е твърде характерно за общността на лишените от свобода, където възможностите за развлечение, смяна на средата и най-вече потребността от свобода са ограничени. В този смисъл фрустрацията и депривацията се явяват основни фактори за конфликтност при лишените от свобода.

В този ред на разсъждения може да се твърди, че конфликтите са иманентна част от социалния живот на осъдените, и следователно влияят върху процесите на ресоциализация и социална адаптация. Това налага повишено внимание както към факторите, които ги предизвикват, така и към тяхната динамика в търсене на приемливи и психологически издържани начини за влияние.

Вниквайки в проблематиката на затворническата среда се очертават и неблагоприятните тенденции свързани с негативните емоционални състояния. Типични по своя характер се явяват конфликтите, които същностно не се различават много от тези при междуличностните отношения в свободния живот. Поради това причините за конфликтите в пенитенциарната среда могат да бъдат разгледани в две групи – психологически и такива породени от характера на затворната среда.

Разгледани в този ред, към първата група спадат причините от потребностно-мотивационната сфера. Тук се включват стремежа към самоутвърждаване и реализация, потребността от личностно значими социални контакти, липсата на емоционално-чувствени преживявания и др. Тази група фактори може да се представи най-общо посредством структурата на потребностите на Е. Маслоу. Първите две нива той ха-

рактеризира като потребности от ниско равнище, а следващите три като такива от високо. Тук обаче се очертава тенденцията, че попадайки в условия на депривация, равнището на възможности за реализация на потребностите рязко се ограничава. Естественият ход на развитие на личността бива стеснен, а това е предпоставка за конфликт, както на интрапсихично равнище, така и на междуличностно.

Въз основа на това може да се установи, че на първото ниво, потребностите от ниско равнище в пенитенциарната действителност обективно не се задоволяват. Потребностите от либидонозен характер биват категорично ограничени. Като резултат настъпват противоречия свързани със задоволяването им, което е причина за зараждане на вътрешни и външни конфликти. Трябва да отбележим също, че икономическото положение на Местата за лишаване от свобода не е добро, поради което част от физиологичните потребности на личността, свързани със социално-битовите условия, остават неудовлетворени, което е предпоставка за психично напрежение и зараждане на конфликт.

На второ ниво, потребностите от сигурност и защита, при лишените от свобода също се очертават като неудовлетворени. Това важи най-вече за новопостъпилите, тъй като съпътстващите ги страх и непознаване на средата създават фрустриращи условия за личността. Този страх е свързан и със следващата структура, включваща потребността от принадлежност към социална група.

Когато става въпрос за потребността от принадлежност към социална група, трябва да отбележим, че се разбира желана група, с която личността са персонифицира, среща разбиране, подкрепа, намира общи интереси. В условията на лишаване от свобода, където една от съществените характеристики е принудителното общуване, тази потребност, с малки изключения, не може да бъде удовлетворена.

Разглеждайки следващата потребност – статусната, отново се забелязват противоречия от обективен характер. Става дума за липсата на статус и заклеяването на осъдените с етикета “затворник”, което в повечето случаи се приема като социална депривация. Същата кара затворника да търси компенсация в съществуващата актуална общност.

Като най-висша потребност Маслоу определя себerealизацията. Поради висшия си характер тя създава и най-много потенциали за конфликтност. Самият акт на себerealизация включва множество индивидуално-личностни особености, поради факта, че всеки се реализира според собствените си способности, мироглед и внася нюанс на противоречие във взаимоотношенията. А имайки предвид разнородния състав на затворническата среда според културно, възпитателно, образователно, социално-икономическо положение, нееднозначно се очертават психологическите и комуникативните предпоставки за конфликт. Тук отнасяме повишения невратизъм, тревожността, моралната невъзпитаност, а също така и неумението за общуване, неумението за изслушване на събеседника, непознаване стиловете на общуване и др.

Когато говорим за конфликтите в пенитенциарната система, трябва да имаме предвид и особеностите произтичащи от спецификата на средата и условията. Става дума за отделни особености като: изолация(субективно забавяне на времето, сензорен глад,..), стеснени пространства, принудително бездействие, чиито негативни влияния върху личността са известни, но в социално-психологическият аспект въпроса не е достатъчно проучен. Хипотетично може да се допусне, че специфичните условия потенцират агресия, която както стана ясно е конфликтогенен фактор.

Обобщено може да се каже следното:

1. Личностните особености, спецификата на условията и регламентацията правят затвора екстремна среда за

изява на конфликта като социално-психологически феномен;

2. Налице е твърде голямо множество на конфликтогенни фактори водещи до реализиране или потенциране на почти всички видове конфликти;
3. Необходимо е по-нататъшно проучване на проблема с оглед търсене на психологически начини за превенция и разрешаване на конфликтите, като се има предвид доказаното им влияние върху реда и сигурността и реализирането на социално-позитивните цели на наказанието, и съответните ресоциализиращи дейности.

Литература

1. Адлер, А., Смисълтът на живота, С., 1995.
2. Маслоу, Е., Личност и мотивация, Санкт-Петербург, 1999.
3. Прикладная конфликтология, под ред на К. В. Сельченок, Минск, 1999.
4. Хаджийски, М., Психологическо консултиране в пенитенциарната практика, В.Т., 2001.
5. Хаджийски, М., Т. Минев, Н. Петрова, Пенитенциална педагогика, В.Т., 1999.